

TÖLGYESI JÓZSEF

PEDAGÓGUSOK TANÁCSKOZÁSA BALATONFÜREDEN 1956 OKTÓBERÉBEN

A magyar neveléstörténet számos olyan országos (nem egyszer nemzetközi figyelmet is kiváltott) tanácskozást (konferenciát, kongresszust) tartott, amelyet jelentős társadalmi változásokat megelőzően vagy egy-egy új korszak kezdetén rendeztek meg. Ilyenek voltak a 19. században és a 20. század első harmadában az egyetemes tanügyi kongresszusok, majd az – 1848-as első emlékére – 1948-ban megtartott IV. egyetemes nevelésügyi kongresszus, amelyeket az 1967-ben megtartottat követően napjainkig nagyobb időközökkel rendeztek meg. Az eddigi utolsó, a VII., 2008-ban volt.

Természetesen számos más szakmai és rétegpedagógiai konferencia volt és van napjainkban is, amelyek a neveléstudomány (és interdiszciplináris) területei köré szerveződnek országos vagy regionális jelleggel.¹ Az ezeken megfogalmazott szakmai, tudománypolitikai értékelések, javaslatok (többnyire) jelentős hatással vannak az elméleti és a praxispedagógiára, a köz- és a felsőoktatás aktuális és távlati programjaira. Ezért is, de különösen akkor, amikor társadalmi fordulat vagy olyan progresszió előtt állt az ország, amikor minden területen új utakat kellett keresni az ország jövőjére vonatkozóan, a pedagógus társadalom mindig kitüntetett figyelemmel fordult afelé, hogy a maga lehetőségeivel, eszközeivel, szakmai kompetenciájával hozzájáruljon a változások/változtatások sikeréhez.

... anno 1956, a tanácskozás előzményei

Hazánk történelmének jelentős évszáma 1956. Azok a társadalmi, politikai változások, amelyek ebben az évben zajlottak, nem csak európai, hanem világviszonylatban is jelentősek voltak, különösen az október végi, november eleji napok, amikor globális figyelem irányult Magyarország felé. Ezek a napok a korábbi évek, 1956 hónapjai számos történés eredményei voltak: politikai, gazdasági, kulturális, ország-függetlenségi téren és számos más terület mentén fejeződtek ki azok a felhalmozódott problémák, amelyekre megoldásokat kellett találni. A megoldatlan társadalmi feszültségek krízisszerűen robbantak ki, s évtizedekre hatóan befolyásolták hazánk belső és külső politikai, gazdasági és valamennyi más, közöttük a pedagógiára is kiható történésfolyamatát.

Az ekkori, 1956-os nagy társadalmi átrendező-désben számos olyan előzmény volt, amely szoros kapcsolatban volt a hazai pedagógia további lehetséges jövőjével. A változások szellemi előkészítésében fontos szerepe volt a Petőfi Körnek, valamint a vidéki nagyvárosokban létrejött, progresszív személyekről elnevezett csoportoknak, amelyek jelentős hatású vitafórumok voltak.²

A Magyar Tudományos Akadémia Pedagógiai Főbizottsága június 30-án „*A magyar pedagógia a kibontakozás útján*” címmel tartott ankétot, amelyen a reformok mellett foglaltak állást. Már ekkor érezhető volt az a változások iránti igény, amely egy nagyobb formátumú szakmai keretbe helyezve kívánt új programot adni a hazai neveléstudománynak és a pedagógiai gyakorlatnak. Ennek egyik jelentős eleme volt a szovjet ideológiától és pedagógiájától való elszakadás, a hazai pedagógia progresszív történelmi hagyományainak folytatása. Ebben a folyamatban vált jelentőssé az október 1–6. között Balatonfüreden megtartott pedagógus konferencia, amely nem csak kritikus időpontja, hanem az ott elhangzottak miatt is a pedagógiatörténet kiemelkedő eseményévé vált, s utóélete napjainkig húzódnak tart: számos publikáció, meg- és visszaemlékezés, utalás jelzi, hogy az akkor ott történtek (ha nem is közvetlenül), de hatással lettek a neveléstudomány számos területére.³

Miért Balatonfüred lett a helyszíne e pedagógiai konferenciának?⁴ Ennek praktikus és kényelmi okai voltak. Az őszi tanácskozáshoz a kellemes időjárási (utónyári) viszonyok, valamint a könnyű (főképpen vonatos) odautazási lehetőség éppúgy motiválták az itt történő megrendezést, mint az, hogy a résztvevők körében ismert volt a Pedagógus Szakszervezet üdülője, amely a Jókai utca 24. alatt működött.⁵

E tanácskozás előzményének nemzetközi vonatkozása, előzménye is van: 1955-ben Bogdan Suchodolski⁶ lengyel professzor magyarországi látogatásakor szólt a lengyel pedagógusok, pedagógiai kutatók nyári táborozásairól, amelyeken az aktuális és rövid távú pedagógiai teendőket vitatták meg. Ez is motiváció volt ahhoz, hogy a pedagógusok szakszervezete levelet küldött Erdey-Grúz Tibor⁷ oktatási miniszternek, amelyben azt kérték, hogy augusztusban Pécsen rendezzenek neveléstu-

dományi tanácskozást. Valószínű, több oka lehetett annak, hogy ez a tanácskozás nem jött létre. (Közte bizonyosan hangsúlyosan az, hogy július végén Erdey-Grúz Tibor megvált a miniszterségtől.) A politikai légkört jól jellemzi, hogy a neveléstudományban és a pedagógiai gyakorlatban is felhalmozódott szakmai és más jellegű problémákat érzékelte a Magyar Dolgozók Pártja⁸ Kulturális és Tudományos Osztálya is, mert részt vett a tanácskozás előkészítésében, így a szakma „zöld utat” kaphatott egy, a reformpedagógiai vitákat elindító szakmai összejövételhez.

Az új miniszter, Kónya Albert⁹ szakszervezeti javaslatra elfogadta, hogy Balatonfüreden a Pedagógus Üdülőben tartsanak tanácskozást a pedagógia és a pszichológia jeles képviselői. A szakszervezet vezetője, Erdei Ferencné¹⁰ által jegyzett levél öt pontban sorolta fel, hogy mely témákban várnak tőle véleményt. Természetesen, akkor még a szocialista iskola, a szocialista nevelés keretén belül fogalmazták meg azokat a gondolatokat, amelyek azonban már részben túlmutattak a kanonizált szocialista pedagógián. A levél első pontja azonban diplomatikus megfogalmazású volt: „A pedagógiai tudomány művelőinek felelőssége az ifjúság szocialista szellemében való nevelésében különös tekintettel arra a körülményre, hogy társadalmi rendszerünk megváltozása és ezzel kapcsolatosan a nevelési célok és módszerek változása időben egybeesik a technika ugrásszerű fejlődése következtében kibontakozó új ipari forradalommal, mely sürgetően veti fel a modern és szocialista ember új műveltségi arculata kialakításának igényét.” Ebben – még ha látens módon is –, felfedezhető az a változtatási igény, amely a szovjet pedagógia hatásának bizonyos távolságtartása mellett hangsúlyossá teszi a hazai pedagógiaelmélet és -gyakorlat megvalósítását. Ez utóbbi konkrétan fogalmazódott meg a 2-5. pontokban. Néhány fontosabb ezek közül: „Hogyan kívánja biztosítani a minisztérium a (véltetően a magyar – szerző) pedagógiai tudomány eredményeinek felhasználását a közoktatás irányításában? Milyen gyakorlati intézkedésekkel tudna segíteni a minisztérium ... abban, hogy (véltetően az eddig túlsúlyos szovjet helyett?, esetleg mellett? – szerző) a (magyar) pedagógiai tudomány eredményei minél több gyakorló pedagógushoz eljussanak? Szeretnénk, ha.... rámutatna arra, hogy a pedagógiai kutatómunkának szoros kapcsolatban kell lennie az iskolai gyakorlattal, s hogy milyen nagy fontosságú a gyakorló pedagógusok tapasztalatainak, javaslatainak összegyűjtése és feldolgozása.

(...) meg lehetne említeni azokat a főbb pedagógiai témákat, melyeknek az elkövetkező években való kidolgozása nagyban hozzájárulhatna ahhoz, hogy az oktatásügy vezetése biztos pedagógiai megalapozottságú legyen. Mivel a tanácskozásra meghívtuk a lélektani tudomány néhány művelőjét is, célszerű lenne hangsúlyozni előttük azt az igényt, hogy a lélektani és a pedagógiai kutatásoknak több munkaterületen való összehangolása mily nagy jelentőségű lenne, különösen az elmúlt években tapasztalható fogyatékoságok (...) megszüntetésében.”¹¹

Kónya Albert a levél hátoldalán vázolta fel néhány gondolatát, amelyből kiviláglik az, hogy egyetért a változtatások szükségességével: „Ha az elmúlt időszakra visszatekintünk, akkor az oktatás területén elért fejlődés ellenére azt kell megállapítanunk, hogy igen sokszor és nagyon lényeges kérdésekben hiányzott intézkedéseinkből és a magyar oktatásügy fejlődéséből a tudományos pedagógiai megalapozottság ... A helyes oktatási politika azt igényli, hogy álljanak rendelkezésre a pedagógiai tudományok eredményei és ezek adják az intézkedések elméleti alapját.”¹²

... anno 1956. október 1-6., a tanácskozás

A tanácskozás szakmai várakozásairól érdemes idézni az 1957-ben kiadott könyv formátumú gépiratos jegyzőkönyvhöz írott bevezető sorokat: „Az 1956 október első hetében megrendezett balatonfüredi pedagógiai tanácskozást nagy várakozás előzte meg. Sajátos, feszült légkörben, az egészséges fejlődés lehetőségét, ugyanakkor bizonyos veszélyeket is magában rejtő történelmi periódusban ültek össze a magyar neveléstudomány, az oktatásügy és a gyakorlati nevelés képviselői, hogy megvitatassák a magyar pedagógia helyzetét, történeti fejlődése utolsó 10 évének tanulságait, az előtte álló feladatokat.”¹³

A résztvevők száma nem haladta meg a százat, de közöttük voltak alkalmilag megjelentek, de a többség az egy hét alatt állandóan Füreden tartózkodott. Az akkor jelentősebb beosztású és közismert személyiségek közül részt vett Kónya Albert miniszter, Székely Endréné, az MDP osztályvezetője, Nagy Sándor, Zibolen Endre, Felkai László, Ravasz János, Komlói Sándor, Bakonyiné Vincze Ágnes, Szokolszky István, Simon Gyula, Jausz Béla, Faragó László, Kardos Lajos, Bakonyi Pál, Lénárd Ferenc, Szarka József. A politikai változások indukálta szabadabb pedagógiai légkör eredmé-

nyeként Ravasz János javasolta, hogy hívják meg azokat, akiket az utóbbi években szakmai vagy politikai/oktatáspolitikai nézeteik miatt mellőztek. Meghívták Prohászka Lajost, akit egy évtizede a szegedi egyetemről távolítottak el, Vajda György Mihályt, Kiss Árpádot, Földes Évát, Várkonyi Dezsőt, Szemere Samut. Ott volt Mérei Ferenc pszichológus, aki ugyancsak mellőzött kutató volt.¹⁴ Ez a meghívás nem csak szakmailag, hanem politikailag is bátor tett volt, s elindította azt a folyamatot, amely később (néhányuknál évekkel, évtizeddel később) szakmai rehabilitációjukhoz, munkájuk folytatásához vezethetett.

A tanácskozás plenáris üléseken, szakbizottsági értekezleteken (didaktikai, neveléslélektani, neveléstörténeti, nevelésméleti) és programon kívüli esti vitákon, megbeszéléseken (az új kollégiumi mozgalom, a nevelőképzés helyzete) folyt. (A hivatalos megszólítás az elvtárs volt, ez is jelzője annak, hogy az ideológiai keret – ha már nem is a korábbi szorításban, de – adott, a tartalomban lehetett engedmény.)

A tanácskozás hat napja alatt áttekintették a hazai pedagógia valamennyi krízistémáját, s erőteljes kritikát fogalmaztak meg azzal kapcsolatban, hogy az elmúlt közel egy évtizedben hiba volt olyan mértékben támaszkodni a szovjet pedagógiára, mint ahogyan az az elméleti és a gyakorlati munkában megnyilvánult a korábbi hazai kutatások és a gyakorlat ellenében. A kritikák élét jelzik azok a megfogalmazások, amelyek addig ismeretlenek voltak a hazai szakmai diskurzusokban és publikációkban: „*törvénytelen ségek, szektás politikai hibák, antihumanista gyakorlat, dogmatikus hibák, személyes önkény, a rövidlátó politikusok nyomása alól felszabadulni akaró magyar pedagógiai elmélkedők, a szocialista eszmény demokratizmusa és embersége, bénító és torzító légkör stb.*”¹⁵

A plenáris üléseken (a megnyitó ülést is számítva 5 alkalommal) élénk vita folyt, amelyeket – a jegyzőkönyv alapján vélelmezve –, az ülésvezetőknek nem volt könnyű moderálni. A felszólalók beszédeiben szenvedélyes kritikák, néha önkritikák, elhatárolódások, kompromisszumra hajlások, új utakat kereső javaslatok, a szovjet pedagógia hegemoniájáról való lemondás igénye, a hazai neveléstudományi és lélektani kutatások erősítése, a publikációs lehetőségek növelése, a hazai pedagógusképzés korszerűsítése, a kollégiumok megreformálása, a múlt pedagógiájának megítélése stb. hangzottak el. Mindezekhez elég Mérei Ferencet idézni: „...*nem tudja magát azonosítani azzal a nézettel, hogy mindaz,*

ami a Szovjetunióban a pedagógia, a lélektan területén történik, csak azért, mert ott történik, önmagától a legeredményesebb, a leghaladóbb, az egyetlen példamutató.”¹⁶

A tanácskozás záróülésén egy bizottság által előterjesztett, megvitatott nyilatkozatot fogadtak el, amelynek a címe A füredi platform lett,¹⁷ amelynek első bekezdése a következőképpen szól, mintegy összefoglalva a tanácskozás szükségességét, eredményét: „*1956. október 1. és 6. között Balatonfüreden a magyar neveléstudomány művelői, gyakorló pedagógusok részvételével megvitták művelődéspolitikánk és neveléstudományunk legfontosabb időszerű kérdéseit és előttünk álló feladatait. Az értekezleten résztvettek többen azok közül a pedagógusok közül, akiket az elmúlt években méltatlanul kirekesztettek tudományunk területéről.*”¹⁸ A nyilatkozat utal arra, hogy az elméleti munka elszakadt a gyakorlattól, a pedagógusok konkrét munkájától, a magyar pedagógia sok évszázados hagyományaitól, s a merev és a dogmatikus előírások bénítóan hatottak. Az előrehaladás elengedhetetlen feltételének nyilvánították a neveléstudományi kutatást, a tudományos kritikai szabadságot, a felelősségteljes kutatómunka jogaiba történő visszahelyezését, a hazai szocialista pedagógiai megteremtését. Szövetséget ajánlanak azoknak, akik a platform-nyilatkozatot elfogadják: „*Hívunk mindenkit az iskolai munka és a tudomány minden dolgozóját, harcoljon együtt velünk nevelőmunkánk megjavításáért, neveléstudományunk felvirágoztatásáért, a tartalmában és formájában magyar, a tartalmában és formájában szocialista (! – szerző) nevelésügy megteremtéséért.*”¹⁹

A nyilatkozat végén rendkívül erős megfogalmazás található, amely a szakma, a neveléstudomány elszántságát tükrözi, s amelyben a változások visszafordíthatatlanságára is utalnak: „*Soha többé semmiféle erő nem tántoríthat el bennünket az igazság, a magyar nép, a magyar gyermek ügyének bátor szolgálatától!*”²⁰ Elkészítették és a Jegyzőkönyvben közreadták a pedagógiai kutatás országos (két tanévre: 1956/57, 1957/58 szóló) tervet.

A konferencia résztvevői valószínűen azzal a meggyőződéssel hagyták el Balatonfüredet, hogy a következő hónapok, évek alatt végbemehetnek azok a változások, amelyek konszolidált körülményeket biztosítanak majd a hazai neveléstudományi kutatásokra alapozó iskolák (a tanulók) és a pedagógusok számára. Ezt azonban felülírta a nemzet szabadságvágya, amely az október 23-i történésekkel kezdődött, és november 4-től korábban elképzelhetetlenül másképp folytatódott.

... és a füredi platform utóélete

1957-ben a Pedagógiai Tudományos Intézet még meg tudta jelentetni a rövidített jegyzőkönyvi szöveget, majd ezt követően 1958-ban Nagy Sándor, a tanácskozás egyik, a szovjet pedagógia hazai adaptálásának markáns képviselője a Pedagógiai Szemlében írt a konferenciáról, majd több évtizedes hallgatás után kezdődött meg a tanácskozás történeti vonatkozású felidézése tanulmányokban, visszaemlékezésekben, interjúkban, konferencia-előadásokban. A „Rövidített jegyzőkönyv” szövege méltó kiadásban 2006-ban jelent meg, s a pedagógus társadalom ez alapján ismerhette meg a füredi tanácskozás jegyzőkönyve szövegét. De ekkorra ez már neveléstörténeti dokumentummá lett: az élet felülírta mindazt, amit akkor elhatároztak. A magyar pedagógia ismét csak hálóba került: ezúttal az Európai Unióéba, még ha csak úgy is, hogy ajánlások formájában fogalmazzák meg az egységesülő Európa koncepciójában a neveléstudománnyal, az iskolákkal, a pedagógusokkal kapcsolatos elvárásokat. Ez azonban már egy másik történet.

Balatonfüred azonban nem felejtette el, hogy 1956-ban volt ott egy olyan országos pedagógiai konferencia, amely 1948 után először nyitott utat a magyar pedagógiai gondolkodás és a pedagógiai gyakorlat megújítására, a hazai kutatásokra épülő közoktatás megteremtésére. Balatonfüred önkormányzata, az 1967-ben alakult Magyar Pedagógiai Társaság és az 1990-ben létrehozott Veszprém Megyei Neveléstörténeti Társaság emléküléssel egybekötött emléktábla-avatással idézte fel az 50 évvel ezelőtti tanácskozást, amelyre 2006. szeptember 21-én került sor az egykori Pedagógus Üdülőben. Az emlékülést Kiszely Pál, a város alpolgármestere köszöntötte. Egykori résztvevőként megjelent és előadást tartott Berencz János, aki akkor az egeri Pedagógiai Főiskola tanszékvezető adjunktusa volt. A tanácskozásra megjelent az előadásokat tartalmazó emlékfüzet, benne Trencsényi László, Szabolcs Éva, Berencz János és Tölgyesi József írásával. Trencsényi László így írt a füzet Előszavában: „1956-ra emlékezve köszönettel tartozunk a neveléstudomány, a neveléstörténet azon szakembereinek, akik vállalták a visszaemlékezést, a feltárást, az elemzést. Hozzájárultak ahhoz a jelképes gesztushoz, hogy a Balatonfüredi Konferencia emléke és példája elnyerje méltó helyét szakmánk Panteonjában a szabad gondolkodás, a felelős önismeret, a magunkkal való folyamatos szembenézés képességének jelképeként.”²¹ Szabolcs Éva

e füzetben megjelent tanulmányában így érvel: „A konferenciát övező hallgatás ma már tarthatatlan: fontos feladata tehát a neveléstörténeti kutatásnak, hogy – a korszak pedagógiatörténetének vizsgálataival párhuzamosan – a fellelhető írott és szóbeli források alapján megkezdje ennek a fontos eseménynek a feltárását, bemutatását, értékelését, értelmezését.”²² Tölgyesi József a tanácskozás Veszprém megyei sajtóvisszhangjáról szolt.

Az emlékülés keretében került sor az emléktábla avatására, amely a hotel földszintje és az emelete közötti lépcsőforduló falán kapott helyet. A szürkésfém, érezett, nagy méretű márványlap szövege a következő: „Az 1956. október 1-6. / között tartott / neveléstudományi konferencia / emlékére / Magyar Pedagógia Társaság / Balatonfüred Önkormányzata / 2006.”

Jegyzetek:

1. Csak néhány a sok közül: a Kiss Árpád emlékkonferenciák, a Magyar Pedagógiai Társaság, a különböző szakmai szervezetek által rendezett neveléstudományi, pszichológiai, nevelésszociológiai, tantárgy-pedagógiai, az Apáczai Kiadó, a tudományegyetemek, főiskolák által szervezett tanácskozások, konferenciák, tudományos ülések stb.
2. Ezek rövid összefoglalása: Magyar nagylexikon 14. k. 740.o. A Petőfi Körrel: A Petőfi Kör hiteles jegyzőkönyvek alapján 1 – 7. k. 1989–1994.
3. Balatonfüred a 20. században számos országos (és regionális) pedagógiai (és más témájú) tanácskozásnak, konferenciának, megemlékezésnek adott helyet. Ezek összefoglalása, értékelése (országos kontextusba helyezve) fontos adaléka lenne Fürednek szellemi kisugárzása, a művelődéstörténetben betöltött szerepe szempontjából. (Néhány ezek közül: Tanítógyűlés Balatonfüreden, 1929; A Pen Club (világkongresszusa) Balatonfüreden, 1932; Óvónők kongresszusa Balatonfüreden, 1932; A Kisdiednevelők Országos Egyesületének közgyűlése Balatonfüreden, 1933; Dr. Darányi Kálmán földművelésügyi miniszter jelenlétében ma fejeződik be a XII-ik orvoshét, 1936; Pedagógiai szemináriumi napok Füreden és Tihanyban, 1940; A balatonfüredi járás tanítóinak pedagógiai szemináriuma, 1941; A Balatoni Szövetség jubileumi díszközgyűlése Balatonfüreden, 1944. Valamennyiről tudósított a Balatonfüred című helyi lap. Az 1970-es, 1980-as években Füred számos alkalommal volt helyszíne a Magyar Pedagógiai Társaság országos és Veszprém megyei tagozata, valamint a Veszprém Megyei Neveléstörténeti Társaság szakmai rendezvényeinek.)
4. Az október 1–6. közötti program megnevezése a közel fél évszázad alatt eltérő módon alakult a szakirodalomban. Az 1957-ben megjelent kéziratos (stencilezett formában kiadott) jegyzőkönyv a pedagógiai konferencia megnevezést alkalmazza, ugyanakkor a kötet szövegében pedagógus értekezlet, balatonfüredi tanácskozás, későbbi publikációkban pedagóguskonferencia, neveléstudományi konferencia stb. szerepelnek. Lényegét (tartalmát és

- formáját) tekintve tanácskozásnak nevezhető, ugyanis a rendezvény számos eleme inkább e megnevezés felé mutat. (A nyilvánosság kizárása, a résztvevők zárt köre, ad-hoc meghívottak részvétele, a program folyamatos alakulása és viszonylagos kötetlensége, a program befejezetlensége stb.)
5. A Pedagógus Üdülőt 1948-ban az államosítással kapta meg a Pedagógus Szakszervezet. Építettője az 1920-as években az Országos Polgári Iskolai Tanáregyesület volt, amelynek tulajdonában volt az államosításig. Ma Park Hotel Balatonfüred néven magántulajdonban van, s továbbra is üdülőként funkcionál. A jegyzőkönyv szerint a résztvevők többször is megemlézték a szabadidőben történő, eszmecsereikkel, vitatkozásokkal töltött sétákat, amelyekhez Füred valóban jó környezet volt.
 6. Suchodolski, Bogdan (1903–1992) a varsói egyetem tanára volt, aki jelentős pedagógiai művekkel gyarapította a szocialista szemléletű pedagógiai szakirodalmat. Élénk kapcsolatot tartott a magyar neveléstudósokkal.
 7. Erdey-Grúz Tibor (1902–1976) kémikus, az MTA tagja, egyetemi tanár, dékán. 1953. július 4-től 1956. július 30-ig volt oktatási miniszter, majd az 1970-es években a Magyar Pedagógiai Társaság elnöke lett.
 8. A Magyar Dolgozók Pártja 1948 és 1956 között működött, amely gyakorlatilag az állam felett álló politikai párt volt.
 9. Kónya Albert (1917–1988) elméleti fizikus, az MTA tagja 1956. július 30. és október 31. között volt közoktatási miniszter és oktatási kormánybiztos 1956. november 12-től 1957. április 12-ig.
 10. Erdei Ferencné tanár, pedagógus szakszervezeti vezető volt.
 11. A gépiratos levelet betű szerint idézi Szabolcs Éva (2006): Az 1956-os balatonfüredi pedagógus-konferencia anyagának jegyzőkönyve. In: Buda András-Kiss Endre szerk.: Interdiszciplináris pedagógia és az oktatás finanszírozása. A IV. Kiss Árpád Emlékkonferencia előadásai. Debrecen, 2006. 257 – 267.o. A levél forráshelye: Magyar Országos Levéltár XIX-1-2-j 3. doboz 2865/1956.
 12. Uo. 259.o.
 13. In: Balatonfüredi Pedagógus Konferencia 1956. október 1–6. (Rövidített jegyzőkönyv). Kézirat. Pedagógiai Tudományos Intézet, 1957. 440 o. (Mindössze 250 példányban jelent meg.) – Az idézet helye: 1. o.
 14. Erre utal a következő megfogalmazás: „*Halaszthatatlan teendőink vannak a tudományos és kommunista (! – szerző) becsületükben sérelmet szenvedett elvtársak rehabilitációját, a szektás politika következtében a tudomány területéről kiszorult régi szakemberek munkalehetőségeinek biztosítását illetően is.*” Uo. 402.o.
 15. Idézi: Szabolcs Éva, i. m. 261. o.
 16. Uo. 262.o. Mérei hozzászólásai bátorítóan hatottak a további kritikai megfogalmazásokra, az új, magyar pedagógia- és pszichológiaelmélet és -gyakorlat jövőbeli teendői meghatározásához.
 17. In: Jegyzőkönyv, 394 – 396.o.
 18. Uo. 394.o.
 19. Uo. 395.o.
 20. Uo. 396.o.
 21. Tölgyesi József (szerk.): Emlékfüzet a Balatonfüredi Neveléstudományi Konferencia 50. évfordulójára. Veszprém – Balatonfüred, 2006., 4.o.)
 22. (Uo. 5.o.)

